

SZABÓ BALÁZS

Tanárok vagy kormánytisztviselők? Egyetemi autonómia, kutatói szabadság a Meiji Japánban

Abstract

Professor or Civil Servant? University Autonomy, Scholarly Freedom in Meiji Japan

The budding Meiji state, in its pursuit of Western technology, recognised that in order to understand it fully the introduction of basic sciences and scientific methods was also necessary – this led to the establishment of modern Japanese higher education, with the Tokyo Imperial University as its first result. Although in accordance with the development of scientific and academic spheres corresponding ideas of university autonomy and freedom of research were introduced, it was not long before conflict broke out between the government, which was in the very process of creating the ideological foundations of the nation, and academics publishing their results. In this article I aim to examine two of these cases: the Kume incident of 1893 and the Tomizu affair of 1905. Both cases ended with the suspension, and then the dismissal of the professors, but there were significant differences: while in the case of the historian Kume Kunitake the government pushed its decision through without any opposition from the university, the Tomizu affair ended in a scandal which rocked the whole Japanese academic world, forcing the government to retreat.

Keywords: higher education, freedom of research, Meiji Japan, Kume Kunitake, Tomizu Hirono, shinto, Russo-Japanese war

Szinte közhelynek számít, hogy a modern, demokratikus Japán 1945 után született meg, és jutott el sok erőfeszítés, némi szerencse és kemény munka árán oda, hogy az 1980-as évek elejére a világ második legerősebb gazdasága, igazi bezzegország legyen. A háború előtti Japánra használt jelzők az imperialistától a militaristán át a fasisztáig terjednek, azt a képet sugallva, hogy az állam teljes elnyomó hatalma alatt az önálló véleménynek, bármiféle autonómiának, szabadságnak helye sem volt, és valóban, a mindenkori politikai akarattal szembeszegülő politikai állásfoglalásokat szigorúan megtorolták. Azt gondolnánk, ebben a hangulatban az ország vezetői külön odafigyeltek arra, milyen nézetekkel szembesül az ifjúságnak a felsőoktatásban tanuló része, és erős kontroll alatt tartották az egyetemeket, különösen az állami fenntartású, úgynevezett császári

egyetemeket (*teikoku daigaku* 帝国大学) – valójában azonban az egyetemi autonómia az egyik utolsó olyan terület volt, ahol az ott dolgozók fontosabbnak tartották a vélemény szabadságát a lojalitásnál, és kockázatokat is hajlandók voltak vállalni a megóvása érdekében.

Az egyetemi autonómia Európában évszázados eszméje nem volt teljesen ismeretlen Japánban, hiszen az Edo-kor oktatása leginkább magániskolákban, minden állami kontroll nélkül folyt, a korszak második felében felbukkanó, a sóguni kormányzat által működtetett iskolák (például a konfuciánus Shōheizaka gakumonjo 昌平坂学問所 vagy a nyugati tudományokra szakosodott Bansho shirabesho 蕃書調所) inkább kivételnek számítottak. A Meiji-restauráció után kezdődő erőltetett modernizációval együtt Japán vezetői értették a hazai felsőoktatás létrehozásának a szükségességét éppúgy, mint azt, hogy hatékony tudományos kutatás csak úgy valósítható meg, ha az állam a lehető legkevesebbet szól bele a kutatók munkájába, hagyja, hogy érdeklődésük vezesse őket az eredményeik kijelölte utakon – olyan terület ez, ahol a kézi vezérlés még tanszéki szinten is kontraproduktív, még inkább az minisztériumi íróasztalok mögül.¹ Ezt a szabadságot azonban a modernizáció első, intenzív szakaszának lezárulta után támadások érték, amelyekkel kapcsolatban rendkívül érdekes megvizsgálni, mi történt, és mi volt az érintettek, az egyetemi közösség, valamint a kormányzat reakciója. Írásomban két ilyen ügyet, az 1893-as Kume-ügyet és Tomizu Hirono jogászprofesszor 1905-ös felfüggesztésének az esetét vizsgálom meg, tanulságok után kutatva.

A modern japán felsőoktatás születése

Az 1868, a Meiji-restauráció után erőltetett iramban nyugati típusú modernizáción áteső Japán új vezetőinek egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy országukat a nyugati nagyhatalmakhoz közelítsék, azokkal egyenrangú státuszt harcoljanak ki számára. Ez a kezdeti időkben vitán felül a nyugati technológia és a mögötte álló nyugati tudomány átvételét jelentette,² és bár az első időkben a jelszó a „nyugati tudomány, keleti morál” volt,³ nem kellett sok idő hozzá, hogy

¹ Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az egyetemi autonómia és a kutatói szabadság eszményének a pusztá megléte még nem garancia semmire: sokszor elhangzott, hogy Japánban európai értelemben vett kutatói szabadság a császári egyetemeken nem létezett, ezért is tolóthatott a társadalom militáns, szélsőséges irányba – ugyanakkor Németország nagy múltú egyetemeivel az egyetemi szabadság egyik hazája volt, mégis kialakulhatott a hitleri rendszer (Marshall 1977: 20).

² Már az 1868 elején megfogalmazott úgynevezett Ötcikkelyes eskü (Gokajō no seimon 五か条の誓文) egyik pontja is arról szólt, hogy Japánnak keresnie kell a tudást a világban, hogy így erősítse meg saját alapjait (Breen 1996: 410).

³ A hangulatot, ahogy a rohamtempóban modernizálódó ország még mindig őrizte a múltját

rájöjjenek, a technológiai haladáshoz szükséges tudományos módszer elsajátítása és a felnövő generációkba plántálása legalább olyan fontos, mint egyszerűen tervrajzokat másolni, és át kell venni a nyugati társadalomfilozófiai és filozófiai ismereteket is. Sajátos módon ez volt az a terület, ahol teljesen máshogy látták Japán célkitűzéseit és hozzáállását a japánok és az országgal kapcsolatba kerülő külföldiek (kereskedők, tanácsadók diplomaták): míg a helyiek már-már túlzásnak érezték, amilyen messzire mennek a kulturális háttér és a szokások lemásolásában, addig a nyugatiak meg voltak győződve róla, hogy a japánokat csak a technológia érdekli, kulturális változásra nem hajlandók. Amilyen rohamtempóban érte utol Japán technológiailag az irigyelt Nyugatot, úgy adta át az elmaradottsága miatti lesajnálás a helyét egy egyre erősödő aggodalomnak Nyugaton, hogy az ország még mindig elmaradott a jogrend és az általános társadalmi erkölcs területén.⁴

Ennek megfelelően az egyetemalapítások során a szempont a nyugati modell másolása volt, még konfliktusok vállalása árán is: az első császári egyetem, a Tōkyō Teikoku Daigaku 東京帝国大学 (a mai Tokió Egyetem) alapítása előtt Iwakura Tomomi 岩倉具視 volt a kormányzat azon vezetője, aki vállalta az új felsőoktatás alapjainak megvetését, ennek megfelelően már pár hónappal a restauráció után néhány, a bizalmát élvező embert bízott meg azzal, hogy dolgozzák ki az első japán egyetem koncepcióját. Éveken át tartó küzdelem kezdődött meg azonban ekkor három csoport között az új felsőoktatás központi szerepéért: az akkoriban (ahogy a Tokugawa-kor során mindvégig) értelmiségnek számító konfucianus tudósok (*jusha* 儒者), a restaurációt saját szellemi terméküknek tartó kokugaku tudósok (*kokugakusha* 国学者) és a nyugati tudományokra felkészült, a kor szelleméhez legjobban illeszkedő *yōgakusha*-k 洋学者 között. A kokugaku képviselői a restaurációs időket megelőző zavaros másfél évtizedben élesen szembenálltak az ország megnyitását, a nyugati országokkal való kapcsolatfelvételt támogató *yōgakusha*-kkal, akiknek fő intézményét, az edo-i Yōgakusho-t 洋学所 még a Tokugawa-kormányzat hozta létre. Az első konfliktus azon a vonalon robbant ki, hogy a magukat a restauráció szellemi atyjainak tartó kokugaku tudósok szerint a korábbi sōguni kormány által hivatalba helyezett, nyugati tudományokat művelő tanárok lényegében a győztes, császárpárti oldal politikai ellenfelei voltak, retorzió nélkül maradásuk, sőt intézményük fenntartása felháborította őket.

is, szépen fejezi ki Basil Hall Chamberlain, a Tokiói Császári Egyetem brit származású professzorának híres mondása: „végigélmi Japán átmeneti korszakát azt jelenti, az ember természetellenesen öregnek érzi magát: itt vagyunk a modern korban, mégis pontosan emlékszünk a középkorra is” (Chamberlain 1890: 1).

⁴ Hall 1965: 9.

A kezdeti időben, amíg a kormányzat még Kiotóban működött, és a kormányzati szervek kialakítása a Heian-kori állami berendezkedés „újraélesztésének” szándékával, azon intézményeket újraélesztve zajlott, a kérdés az volt, hogyan, kiknek a részvételével szerveződik meg a Daigakuryō 大学寮, az ókori japán állam tudományos szervezete, amely a várakozások szerint afféle állami egyetem lett volna. Mivel a *kokugakusha*-k intézménye, a Kōgakusho 皇學所 Kiotóban működött (vezetője a kokugaku nagy alakjának, Hirata Atsutane-nak 平田篤胤 az örököse, Hirata Kanetane 平田鍊胤 volt), jó esélyük látszott arra, hogy az ő iskolájuk legyen az új egyetem alapja,⁵ elképzelésük szerint a humántudományok oktatásának a kokugaku lett volna a központi eleme, más tudományágak, mint a konfuciánus tanulmányok vagy a nyugati filozófia csak kiegészítő képzésként csatlakoztak volna ehhez. A *kokugakusha*-k mozgástere nagyban leszűkült, amikor a főváros Kiotóból Tokióba került, reményeik, hogy intézményük egy az egyben alakulhat át egyetemmé, végképp szertefoszlottak, amikor a kormányzat döntést hozott arról, hogy egy központi állami egyetemet alapítsanak, amely alá fog tartozni minden fontosnak tartott tudományág.

Az új intézmény három karral (iskolával, ahogy akkor nevezték) nyitotta meg kapuit, a fő karnak számító Daigakkō 大学校, amely a humántudományok oktatásáért felelt, mellett a Keleti Iskola (Daigaku-tōkō 大学東校) orvosi karként működött, a Déli Iskola (Daigaku-nankō 大学南校) pedig a többi nyugati tudományág oktatását végezte. Bár Hiratáék törekvése, hogy az egész egyetemet ellenőrzésük alá vonják, kudarcot vallott, a Daigakkō tizenöt professzori helyéből hetet ők szereztek meg, a karon folyó kutatás fő feladatául pedig a kormány „a *kokutai* 国体 (nemzeti egység) mibenlétének és a *kōdō* 皇道 (császári út) feltárását” jelölte meg. Az először a restaurációban érdemeket szerzett tosa-i *daimyō*, Yamanouchi Yōdō által elnökkölt egyetemen nem kellett sokáig várni az első konfliktusok kirobbanására: a *kokugakusha*-k és a konfuciánusok összekülönböztek azon, hogy a fő karon folyó oktatásban milyen szempontok alapján válasszák ki a tanulmányozandó szövegeket, és azokat milyen központoszással (japán szórend szerint átfórmálva vagy őrizve az eredeti kínai szerkezetet) kell felolvasni, valamint azon is, hogy az egyetemi ünnepeket miként tartsák. Az addigi rendszer az volt, hogy a konfuciánus iskolákban Konfuciuszhoz kapcsolódó ünnepeket tartottak, a kokugaku iskoláiban pedig a japán isteneknek szenteltek – az ellentét odáig jutott, hogy az akkori kormányzati rendszer „képviselőháza”, a Shūgiin 衆議院 elé került az ügy, amely 1869-ben a *kokugakusha*-knak kedvező döntést hozott, elrendelve, hogy a japán ünnepeket tartsák, a szövegeket japán központoszással olvassák fel, sőt helyt adva annak a *kokugakusha*-k részéről megnyilvánuló követelésnek is, hogy a tananyagból

⁵ Az új állam ideológiai alapját jelentő japán nacionalizmust, mondhatjuk, a kokugaku „találta fel” (Teeuwen 1997: 295).

maradjanak ki Menciusz bizonyos szövegei, amelyek szerintük ellenkeztek a *kokutai* eszméjével.

A *kokugakusha*-k győzelme bár teljesnek látszott, nem tartott sokáig, közvetve pedig majdnem az egyetem bukásához vezetett. 1871-ben a kormányzat a vitákra és az elavult struktúrára hivatkozva megszüntette az egyetemet közös intézményként, és ez leginkább a fő, humántudományi kar tanáira sújtott le: az oktatók szétszóródtak, sokan az állami bürokráciába kerültek, mások, mint maga Hirata is, visszamentek a magániskoláikat irányítani – a tizenöt professzorból mindössze kettő kapott később szerepet az újraalakuló egyetemen. Az 1870-es évek során jellemzően az egyes minisztériumok gondoskodtak a hozzájuk szakmailag kötődő felsőoktatás működtetéséről, a Közmunkák Minisztériuma mérnöki, az Igazságügyminisztérium jogi iskolát alapított, a Külügyminisztérium pedig idegen nyelvi intézetet hozott létre, 1874-től a Pénzügyminisztérium is indított közgazdaságtani kurzusokat.⁶ Az első Meiji-kori egyetem túlélője a Déli Iskolából kialakított Kaisei Gakkō 開成学校 volt, amely az Oktatási Minisztérium alá tartozott, nyugati természet- és műszaki tudományokat oktatva.

Hazai, képzett szakemberek kibocsájtására képes felsőoktatás híján a korai Meiji-kormányzat két területre összpontosított: külföldi szakemberek Japánba hívására és japán diákok nyugati tanulmányainak a szervezésére. Utóbbi projektet erős kezds után (1869–1870-ben százhetvennégy diákot küldtek ki nyugati intézményekbe) a rendkívül magas költségek miatt visszavágták, 1873-ban mindenkit hazarendeltek, és a program csak 1875-ben indult újra, jóval kisebb létszámmal, a következő tíz évben összesen ötvennyolc diák tanulhatott külföldön állami pénzen. A külföldi szakemberek Japánban való foglalkoztatása bár szintén óriási költségekkel járt (az egyes szakmákban Nyugaton megszokott fizetéseknel csak jóval magasabb bérrel lehetett külföldieket az akkor még veszélyesként számon tartott országba csábítani), kettős haszonnal kecsegtetett, hiszen ezek az emberek amellet, hogy működtették a Japán számára oly szükséges technikai rendszereket és technológiákat, a velük dolgozó japánok oktatásával a jövő japán szakembereinek a képzésében is részt vettek. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy bár a japán kormányzat deklarált szándéka a „gyakorlati tudományok” (*jitsugaku* 実学) átvétele volt, azon belül is a hadsereg és az ország infrastruktúrájának a fejlesztését szolgáló tudományok lettek favorizálva, a meghívottak szakterület szerinti megoszlását figyelembe véve világos, hogy szintén fontosnak tartották a társadalom átalakítását és a kulturális fejlődést is

⁶ Marshall 1977: 73. A külföldi szakemberek Japánban való foglalkoztatása nem a Meiji-restauráció után kezdődött: már 17. századi előképei voltak ennek holland orvosok formájában, 1854 után pedig a Nagasaki tengerészeti iskolában huszonnégy holland hajózási szakember oktatott (Jones 1974: 308).

– a Japánban dolgozó nyugati szakemberek mintegy fele olyan területekről jött, amelyet ma bölcsészettudománynak vagy társadalomtudománynak neveznénk.⁷

1877-ben a Kaisei Gakkō-t átnevezték Tōkyō Daigaku-ra 東京大学, a „császári egyetem” (*teikoku daigaku* 帝国大学) címet hivatalosan csak 1886-ban kapta meg az intézmény, amely igen gyorsan nőtt, sorra olvasztva magába a minisztériumok alatt működő felsőfokú iskolákat: még 1877-ben hozzá került az addig önállóan tevékenykedő nyugati orvostani intézet, 1886-ban a mérnöki iskola és az állami levéltár, 1890-ben pedig mezőgazdasági kart alapítottak, egyben megszüntetve a Mezőgazdasági Minisztérium addig külön fenntartott hasonló iskoláját. Mindezeket a karokat azon a területen gyűjtötték össze, amely a Maeda daimyō család edo-i rezidenciája volt korábban Tokió Bunkyū 文久 kerületében – a mai napig ez az egyetem fő kampusza. A minisztériumok alatt működő iskolák közül legtovább az Igazságügyminisztérium jogi iskolája őrizte meg függetlenségét (pontosabban a minisztérium alá tartozását), ám 1884-ben a kormány bezáratta, és az egyetemnek adott felügyeleti jogot minden jogi képzés fölött, beleértve még a magánkézben levő jogi iskolákat is – ez alapozta meg a Tokiói Egyetem későbbi, a japán elit képzésében betöltött egyedülálló szerepét.⁸

Az egyetem újraindulását követő éveiben még nagyon magas (kétharmad körüli) volt a külföldi oktatók aránya, ez azonban gyorsan csökkent, 1890-re már húsz százalékra esett vissza – ez persze azt is jelentette, hogy rohamléptekkel haladt az új, japán oktatók képzése, akik közül sokan meglepően fiatalon lettek professzori székbe és magas tisztségekbe helyezve, Hozumi Nobushige 穂積陳重 például négy év angliai és két év berlini tanulmányi idő után huszonöt évesen tért vissza Japánba, hogy a következő évben már teljes professzor és a jogi kar dékánja legyen az egyetemen. A bölcsészettudományi kar kivételével jellemző volt az oktatói gárdára, hogy valamennyien külföldi tanulmányokban vettek részt, ezt nagyban megkönnyítette az is, hogy az egyre szűkösebb lehetőségek odaitéléséről (az 1870-es, 1880-as években már csak évi nyolc-tíz tanuló mehetett külföldre állami pénzen) éppen az egyetem tanárai dönthettek, nem csoda, hogy volt olyan év, amikor minden ösztöndíjas a Tokió Egyetem diákja volt. A bölcsészettudományi karon annyiban volt más a helyzet, hogy az ottani professzori státuszok között több mint a fele a kínai és japán tanulmányok oktatóinak volt fenntartva, ezek a tanárok jellemzően idősebb, még a Tokugawa-korban tanult emberek voltak, míg a fennmaradó állásokat nyugati filozófiát és társadalomtudományokat tanító fiatalabb oktatók töltötték be.

Az egyes karok, tanszékek oktatói gárdájának az utánpótlása hasonló módon kezdett működni, ami azután minta lett a többi császári egyetem számára is.

⁷ Marshall 1992: 29–30.

⁸ Az egyetemnek a korabeli japán gazdasági elit képzésében betöltött fontos szerepéről lásd Marshall 1967.

A jellemzően egy elit középiskolából az egyetemre bejutó és valamely professzor figyelmét felkeltő hallgató a diploma megszerzése után rövid ideig tanársegéd lett a professzor mellett, majd annak segítségével külföldi tanulmányútra ment, ahonnan visszatérve professzori kinevezés várta őt még mindig a patrónus professzor szárnyai alatt, akinek azután az örökébe is lépett később. A kor elitjébe való betagozódásukat segítette az is, hogy szokásosan olyan családokból érkeztek, ahol a tudást nagy becsben tartották, legtöbbször tanárok, orvosok voltak a szülei, testvéreik is értelmiségi pályára mentek. Szokásosnak számított az is, hogy a professzorok ígéretes tanítványaik közül választottak férjet lányaik számára, tovább erősítve az egyetemi világ elkülönülő kaszttudatosságát.

A japán állam vezetői kezdettől fogva nagy szerepet szántak az állami egyetem oktatóinak az ország működtetésében, a közvélemény formálásában is, amit státusszal és fizetéssel is jutalmaztak: a köztisztviselők 1890-ben átdolgozott rendszerében az egyetemi karok dékánjai a *chokunin* 勅任 (közvetlenül a császár által kinevezett) rangba tartoztak, amely a második legmagasabb rang volt a rendszerben, a professzorok pedig a közvetlenül ez alatt elhelyezkedő *sōnin* 奏任 (felirattal kinevezett) számítottak, mindez az állami bürokrácia felső nyolc százalékába helyezte őket. A komoly várakozás, amellyel az állam tekintett rájuk, a fizetésükben is megjelent: míg a *sōnin* fokozat átlagfizetése évi kilencszáznegyven yen volt, a professzorok éves fizetését ezer és háromezer yen között határozták meg. Az akkor már működő magánegyetemek, mint a Keiō 京王 vagy a Waseda 早稲田 fizetései eltörpültek ezek mellett a juttatások mellett. Mindemellett az állam úgy is hasznosítani kívánta az általa finanszírozott állami egyetem professzorainak a tudását, hogy számos minisztériumi bizottságban, döntéshozói testületben kellett szakértőként részt venniük, a jogi kar tanárai pedig aktív szerepet vállaltak a törvények szövegezésében is, ami azon túl, hogy plusz honoráriumot jelentett a számukra, bekapcsolta őket az államirányítás rendszerébe is, növelte befolyásukat és kapcsolati hálójukat az állam vezetésében.

A teljesen egyértelmű törekvés az állam részéről, hogy a császári egyetemet saját intézményének tekintse, státusszal, fizetéssel és kormányzati megbízatásokkal kösse magához a professzorokat, ugyanakkor nem eredményezte azt, hogy ezek az emberek ne lettek volna tisztában azzal, mit jelent az egyetemi autonómia vagy az oktatás, kutatás szabadsága. Köreikben jól ismertek voltak azok a viták, amelyek már a Meiji-kor elején, a Meirokusha 明六社 néven ismert filozófiai kör tagjainak vezetésével folytak, és a kör egyik szószólójának, Fukuzawa Yukichi-nek 福沢諭吉 a kirohanásai állam és tudomány szétválasztása érdekében (Fukuzawa az állami egyetemek által háttérbe szorított magánegyetemek egyikének, a Keiō-nak az alapítójaként is érintett volt a kérdésben). Ezen túl, ahogy már szó esett róla, az oktatók nagy része külföldet megjárt,

nyugati egyetemeken tanult emberként tisztában volt az ottani elképzelésekkel is, az egyetemi tanárok közössége pedig egyre markánsabb formát öltött, mint ahogy látni fogjuk, nemcsak egy adott intézményen belül, de egyetemeken átnyúló, sőt a magánszektorig érő érdekszövetséget hozva létre.

Az állam, illetve annak vezetői jelentős szerepet játszottak a magánegyetemek alapításában is, erre jó példa a Takushoku 拓殖 Egyetem: ezt az iskolát az 1899-ben megalakuló Taiwan Egyesület (Taiwan Kyōkai 台湾協会) hozta létre, amely egyesület elnöke Katsura Tarō akkori hadügyminiszter volt. Az iskola eredeti neve a Taiwan Egyesület Iskolája (Taiwan Kyōkai Gakkō) volt, és azzal a céllal jött létre, hogy Japán frissen szerzett tajvani gyarmata és egyéb külföldi érdekeltségei számára képezzenek hivatalnokokat és ott vállalkozni képes üzletembereket. Ennek megfelelően mandarin kínait és tajvani dialektust, angolt, orosz és koreait tanítottak a nemzetközi jog, közgazdaságtan, diplomácia- és gyarmattörténet mellett – az iskola, bár alapításakor a kormánytól való függetlenségét és politikamentességét hangsúlyozták, már a kezdetekkor évi tízezer jent kapott Tajvan japán kormányzójától, diákjai és az ott végzetek pedig tolmácsként és hírszerzőként is segítették a japán birodalmi törekvéseket Koreában, Mandzsúriában és Mongóliában is.⁹

Annak ellenére, hogy mint láthattuk, az állam az egyetemeket állami intézményeknek tekintette, és semmilyen törvényi garanciát nem szolgáltatott a független működésük biztosítására, az egyetemi autonómia ténylegesen mégis megvalósult. Az egyetem minden személyi, tanrendi és belső kutatásfinanszírozási kérdéseit a rektor döntésére bízta, aki viszont az egyes karokra vonatkozó ügyeket a dékánokra bízta, mellette pedig egy rangidős professzorokból álló tanácsadó testület működött, ahogy a dékánok is a kar professzorainak bevonásával (*shijunkai* 諮詢会, amolyan Kari Tanács, persze hallgatói képviselő nélkül) hozták meg döntéseiket. A Tokiói Császári Egyetemnek eredetileg öt kara volt (1918-ig ezeket iskoláknak, *gakkō* 学校 hívták): jogi, orvosi, mérnöki, természettudományi és bölcsészettudományi, ezekhez csatlakozott a mezőgazdasági (1890) és a közgazdaságtudományi (1919). 1897-ben nyílt meg a második császári egyetem Kiotóban, ettől kezdve az addig pusztán Teikoku Daigakunak, Császári Egyetemnek nevezett tokiói egyetem a Tokiói Császári Egyetem nevet viselte, megkülönböztetendő a Kiotói Császári Egyetemtől.¹⁰

Az első komoly megrendelési kísérlet a császári egyetemre vonatkozóan Mori Arinori 森有礼 oktatási miniszterre történő kinevezése, 1885. december 22-e után zajlott le. Az alkotmányozási folyamat részeként ekkor állt fel Japán első kabinetrendszerű kormánya Itō Hirobumi 伊藤博文 vezetésével, és Mori az ország történelmének első oktatási minisztere lett. Őt bár szoros kapcsolatok

⁹ Lone 2000: 54–55.

¹⁰ Smith 1972: 6.

fűzték az egyetem számos professzorához, óriási küldetéstudattal látott neki a szívügyének számító oktatás átalakításának, ami nagyon hamar szembe is állította őt az egyetem rektorával, Katō Hiroyuki-val 加藤弘之, aki le is mondott posztjáról – helyette Watanabe Kōki-t nevezték ki, aki még sohasem dolgozott az oktatásban, azt megelőzően Tokió főpolgármestere volt. A miniszter hadat üzent a karok addigi önállóságának, megszüntette a dékánok mellett működő *shijunkai* bizottságokat, helyette egy egyetemi szintű tanácsot (*hyōgikai* 評議会) hozott létre, amelybe minden kar két főt delegálhatott, ám egy idő után már csak a dékánok kaptak meghívást. A miniszter igénye az egyetem fölötti nagyobb ellenőrzésre részben azzal volt magyarázható, hogy az alkotmányozási folyamat derekán járt a kormányzat (ez majd az 1889-es Meiji-alkotmányban tetőzik), amely munkában a Tokiói Császári Egyetem számos professzora részt vett, akadémiai szabadságuk biztosítása pedig azzal a félelemmel tölthette el Mori-t, hogy a jogalkotási folyamat kicsúszik a kormány vezetőinek kezéből.

Az egyetem már 1888-ban megpróbált fellépni jogainak csorbitása ellen: miután belátták, hogy az oktatási miniszter nem téríthető jobb belátásra, fiatal, nyugati tanulmányútjaikról nemrég visszatért oktatók egy csoportja Matsukata Masayoshi pénzügyminisztert kereste fel, hogy arra kérjék őt, vesse latba befolyását egy nyugati mintájú, önrendelkező egyetem létrehozása érdekében – az egyetem presztízsét jól mutatja, hogy még alacsony beosztású oktatói is be tudtak jutni egy miniszterhez. Ugyanakkor Matsukata nem vállalta fel a kormányon belüli konfliktust, ezért támogatása elmaradt. Minden megváltozott azonban a következő év, 1889 elején, amikor az új alkotmány kihirdetésének ceremóniájára igyekvő Mori Arinori oktatási minisztert egy szélsőjobboldali merénylet megkéselte, és a miniszter még aznap belehalt sérüléseibe.¹¹ Nem sokkal később az egyetem professzorainak egy csoportja beadványt nyújtott be a kormányhoz javaslataikkal, ebben egy, a minisztérium hatalma alól kiszabaduló, önrendelkező egyetem képét vázolták fel. Elképzelésük szerint a rektort nem a kormány, hanem a császár nevezte volna ki, melléje az oktatók szavazatai alapján egy rektorhelyettest választottak volna, aki egyben a szenátus elnöke is lenne, amelynek huszonöt tagját a karok választanák. A dékánokat szintén az adott kar oktatói választanák három évre többségi szavazással, az oktatói kinevezéseket pedig a kari tanácsok hoznák meg, amelyeknek az adott kar összes teljes állású professzora a tagja volna. Ennek a beadványnak nem volt ugyan

¹¹ A Mori elleni merényletnek nem volt köze az egyetemmel vívott harcához, a nyugatias gondolkodású és viselkedésű minisztert sokan gyűlölték a szélsőjobboldalon – olyan pletyka is terjedt róla, hogy a sintó legszentebb helyére, az Ise-templomba látogatásakor nem volt hajlandó levenni a cipőjét, így meggyalázta a templomot. Ha ez talán nem is volt igaz, az biztos, hogy a szélsőségesen Nyugat-barát Mori komolyan javasolta a japán nyelv elhagyását a gyorsabb nyugatizálódás érdekében (Hall 1965:12).

közvetlen hatása a kormány felsőoktatási politikájára, de 1893-ban az oktatási minisztérium módosította az egyetem működéséről szóló rendeletét, a módosítás pedig számos enyhítést tartalmazott Mori szabályozásához képest, ha úgy tetszik, az egyetemi autonómia javára: az új szövegben a rektor már nem a miniszter utasításai (*mei* 命), hanem felügyelete (*kantoku* 監督) alatt működött, az oktatói kinevezésekhez és felmentésekhez pedig beillesztették, hogy azokat bár a miniszter hozza meg, de „a rektor ajánlásai” szerint.

Az egyetem tanárainak társadalmi helyzete és véleményük kinyilvánítására vonatkozó lehetőségei újra és újra kérdéssé váltak: az egyetemről szóló 1881-es kormányrendelet a tanárokat a közszolgálat tagjaivá tette, ezzel viszont érvényes lett rájuk a közszolgálati alkalmazottakra hozott 1871-es rendelkezés, amely kimondta, hogy nem bírálhatják nyilvánosan a kormány bel- vagy külpolitikáját – természetesen nem fogalmazva meg pontosan, mi számít nyilvánosnak. Mindez nem igazán okozott problémát egészen az első képviselőházi választásokig 1890-ben, amely után viszont a japán politikában megjelent a hivatalos ellenzéki politizálás mint olyan, meglehetősen felkészületlenül érve a kormányzatot. Attól kezdve a japán kormány vezetőinek (akik még mindig nagyrészt a restaurációban magukat kitüntető, ifjúkorukat a Tokugawa-időszakban töltött emberek voltak) meg kellett ismerkedniük azzal, hogy a képviselőházban jelen levő ellenzéki pártok „hivatalból” bírálják a kormányzatot, és nekik érvekkel kell megvédeniük a kormány politikáját. Ez felértékelte a császári egyetem tanárainak hozzáértését és szolgálatait, akikre a kormány tanácsadókként, szakértőkként és álláspontjának vitaképes védelmezőiként is igényt tartott.

Ezzel egy időben viszont a politikai vezetés szerette volna elérni, hogy ellenfelei ne használhassák fel ellene az egyetemen felhalmozódott tudást: a parlament megalakulása után majd évente rendeleteket adtak ki, amelyben figyelmeztették a császári egyetem tanárait és diákjait, hogy „az oktatás függetlenségének megőrzése érdekében” tilos részt venniük politikai kampányokban és tevékenységekben. Az, hogy az egyetem tanárait a kormányzat fontos partnereinek látta az ország irányításában, jól látszott az állami elismeréseikben is, amelyeket kaptak: ezek között az egyik első a *hakushi* 博士 cím volt. Ez a cím (amely ma a PhD tudományos fokozatnak felel meg) eleinte a mai használathoz hasonlóan az egyetem által adományozott, a professzori kinevezéshez szükséges cím volt ugyan, de 1888-ban új rendelkezés jelent meg, amelyben ezt a titlust a tudományhoz való kiemelkedő hozzájárulás jutalmazására a kormány által odaítélt címként határozták meg (bár az ebben részesülők későbbi névsorát nézve egy sor bírón, kormányalkalmazásban álló jogászon túl szép számmal találunk minisztereket és más, az állami bürokrácia csúcsán álló, tudományon kívüli embereket is), és bőven részesítették benne a császári egyetem profeszszorait. Az 1888 és 1917 között kiadott kétszázhetvenöt *hakushi* cím harmadát

az ott oktatók kapták meg, a kép csak 1897, a Kiotói Császári Egyetem alapítása után lett árnyaltabb – a *hakushi* címek mintegy háromnegyede jutott egyetemi tanároknak, a maradékot politikusok kapták meg. Ezen túl az állami elismertség másik jelzése a felsőházi taggá történő kinevezés volt: 1890–1891-ben az első parlament felsőházába tizenöt egyetemi oktató került be a Tokiói Császári Egyetemről, akik szakértelmét és vitakészségét azután a kormány a felsőházi vitákban és a törvényjavaslatok elbírálásánál is igyekezett kihasználni.

Ahogy Japán befejezte az alkotmányozási folyamatot, 1889-ben kihirdették a Meiji-alkotmányt, a következő évben megalakult az első parlament, és ugyanabban az évben kiadták az oktatásról szóló császári rendeletet, új lendületet kapott a nacionalista kultusz építése is, amelynek gyorsan meg is lettek az áldozatai. Már 1888-ban meghurcolták Naka Michiyo-t 那珂通世, amiért publikálta megállapítását, hogy a Nihonshoki korszakolása szerint Nintoku császár két fia is az anyjuk halála után született,¹² 1891-ben pedig a jeles keresztény háttérű gondolkodót, Uchimura Kanzō-t 内村鑑三 felségárulás vádjával eltávolították a középiskolából, ahol tanított, mert hitére hivatkozva nem volt hajlandó meghajolni a rendelet minden osztályteremben kifüggesztett példánya előtt. A kifüggesztett rendelet előtti meghajlás gondot okozott a keresztény tanároknak, amit az új kurzus támogatói nem haboztak kihasználni, 1892-ben a császári egyetem első japán származású filozófiaprofesszora, Inoue Tetsujirō az ügy kapcsán a teljes japán keresztény közösséget vádolta meg a császár iránti tisztelet hiányával. A téma összekapcsolódott a családjogi törvényekről folyó vitával is, számos japán keresztény szerző (a legismertebb köztük talán Tamura Naooimi 田村直臣 volt) kemény támadásokat kapott a hagyományos konfuciánus-buddhista családfelfogás kritikájáért.¹³

A Kume-ügy

Nem sokkal később az új politikai kurzus (amelyet lelkesen támogattak jobboldali sajtóorgánumok) megtalálta első célpontját a császári egyetemen is, Kume Kunitake 久米邦武 történészprofesszor személyében, ez tekinthető az első, kormányzati szintről elrendelt, egy kutató felmentésével végződő esetnek.¹⁴ Kume jól ismert alakja volt a formálódóban lévő modern japán törté-

¹² Naka azon kijelentése is botrányt kavart, hogy a krónikákban olvasható kivételesen hosszú uralkodási idők úgy jöttek létre, hogy a krónikák szerkesztői egyszerűen elosztották az uralkodók számával az első császár, Jinmu trónra lépésének állítólagos időpontjától azokig az V. század végi uralkodókig eltelt időszakot, amikortól az uralkodók uralkodási idejét egyáltalán feljegyezték (Mizoguchi 2013: 12).

¹³ Mehl 1993: 338.

¹⁴ Brownlee 1983: 165.

nettudománynak, hírnevét még Iwakura Tomomi személyi titkáráként alapozta meg, akit elkísért 1871–1873 között a nyugati államokat bejáró körútjára, és ő írta meg az utazás hivatalos krónikáját *A teljes jogú követ amerikai és európai tanulmányútjának krónikája* (*Tokumei zenken-shi beiō kairan jikki* 特命全權大使米歐回覽実記) címmel, majd 1888-ban a császári egyetem történészprofesszora lett, mellette ellátta a szintén az egyetemen készülő, Japán modern történetéről szóló mű főszerkesztői feladatait is. Kume munkái jól ismertek voltak szakmai körökben, a történészek új generációjához tartozott, akik a történelem forráskritikai tanulmányozásában látták az egyetlen lehetséges utat – annyiban különbözött talán pályatársaitól, hogy többnek érezte a történész felelősségét a források egyszerű kutatásánál.

Kume felszólalt az ellen a konfuciánus gyakorlat ellen (bár ő maga az egyetem bölcsészettudományi karának azon oktatói közé tartozott, akik konfuciánus háttérrel rendelkeztek, szemben a kokugaku vonalról érkezettekkel), hogy a történelemből folyton „tanulságokat” próbáljanak levonni, és a történelmi eseményeket tanmeseként adják elő, a történelmi alakokat pedig „hősökként” állítsák az új nemzedékek elé, ahogy ennek hangot is adott *A történelmet a moralizáló hagyománytól megszabadítva kell szemlélni* (*Kanzen chōaku no kyūshū o aratte rekishi o miyo* 勸善懲惡の旧習を洗って歴史を見よ) című tanulmányában.¹⁵ Illusztrálandó törekvését kritikai vizsgálat alá vetette a *Taiheiki-t* 太平記, ezt a XIV. századi történelmi krónikát, amelyet a déli udvarhoz, azaz a rövid életű, a samurájkormányzat ellen végrehajtott császári restaurációs kísérlethez kötődő szerzők írtak, ezért a Meiji-korban a samurájhatalom hétszáz évét a gonosz uralmának tekintő „kormányhoz közel álló” teoretikusok nagy becsben tartották, mint a sötétben is pislákoló (a császárhoz való) hűség bizonyítékát. Vizsgálatai eredményét a provokatív *A Taiheiki-nek nincsen történettudományi értéke* (*Taiheiki wa shigaku ni eki nashi* 太平記は史学に益なし) címmel publikált esszéjében foglalta össze, amelyben nagy gonddal elemezte a krónikában leírt eseményeket, összevetve azokat más szövegekkel és újonnan felfedezett forrásokkal, és arra a következtetésre jutott, hogy a *Taiheiki* narratívája túlnyomórészt egyszerű mese.¹⁶

Kume írásai nem a legjobb időben jelentek meg: a kormányzat támogatásával éppen „szakemberek” sora dolgozott azon, hogy miután a Nyugathoz való technológiai felzárkózást és Japán modernizálását sikeresen befejezettnek tekintették, egy újfajta nacionalizmust plántáljanak el a köztudatban, amely

¹⁵ Egyik korai, nagy vitát kiváltó eredménye volt Shōtoku 聖徳 herceg történetiségének a róla szóló forrásanyag kritikai vizsgálatán keresztül történt kétségbe vonása (Pradel 2014: 191).

¹⁶ Kume kritikája nem csak a *Taiheiki*-re sújtott le, majd minden történelmi forrással kapcsolatban fenntartotta kritikai attitűdjét, gyakran hívta fel arra is a figyelmet, hogy ezeknek a szövegeknek 70-80%-a csak másolatokban maradt fenn, az eredetit nem ismerjük (Kume 1989: 519).

törekvésben pedig az „emlékezetpolitika” fontos eszközzé vált, például olyan korai császárhú hősök kiemelésével, mint Kusunoki Masashige 楠木正成 vagy Kojima Takanori 小島高德, akik mindketten kizárólag a Taiheiki-ben bukkantak fel.¹⁷ Utóbbinak Kume még a pusztá létezését is kétségbe vonta, amiért megkapta a jobboldali sajtóban a „kitörlés doktora” (*massatsu hakase* 抹殺博士) gúnynevet. Kume személyével szemben tehát már addig is komoly ellenérzések halmozódtak fel, nem sok kellett a robbanáshoz – ebben a helyzetben jelentette meg a sintóról szóló tanulmányát.¹⁸

Ez az írás, ami *A sintó egy, a természet tiszteletén alapuló régi szokás* (*Shintō wa saiten no kozoku* 神道ハ祭天ノ古俗) címmel jelent meg több részben a *Shigaku zasshi* 史学雑誌 szakfolyóirat 23–25. számában, 1891. októbertől decemberig, eleinte nem váltott ki komoly érdeklődést szakmai berkeken túl, ám felfigyelt rá a *Shikai* 史海 című, népszerű történelmi ismeretterjesztésre szakosodott folyóirat főszerkesztője, amelynek a 8. számában, 1892. január 25-én publikálták a szöveget. Az esszé szándékosan provokatív hangvételű volt, a lényegét összefoglalva arról szólt, hogy a sintó a természetimádat kultusza, ami nem sokat változott Japánban az ősidők óta – ezek a kultuszok az emberiség hajnalán alakultak ki, amikor az ember még teljesen az elemeknek kiszolgáltatva élt. A legnagyobb sintó ünnepek ennek megfelelően termékenységi rítusokból erednek, ahogy az Ise-szentély is a természet kultuszának a központja, annak a Napistennőhöz kapcsolása egy későbbi döntés volt. Bár a sintóra hatottak a Japánba bejutó későbbi eszmék, mint a buddhizmus, a konfucianizmus vagy a yin-yang elmélet, alapjaiban még mindig változatlan, és semmiképpen sem felel meg egy fejlettebb vallásnak, amelynek dogmatikája, morálja van.¹⁹

Ezek a nézetek természetesen a mai kutató számára semmi meglepőt nem tartalmaznak,²⁰ de a korban sem voltak ismeretlenek – sokkal keményebb bírálatok is érték a japán ösvallást az 1870-es években, még kormányzathoz közel állók részéről is. Az az állítása pedig, hogy a sintó igazából nem is tekinthető vallásnak, valójában találkozott a hivatalos kultúrpolitika álláspontjával: az állami sintót igyekeztek elkülöníteni a vallási tevékenység minden formájától, megtiltották például a sintó papok számára, hogy a közoktatásban etika- vagy

¹⁷ Kusunoki-val kapcsolatban Kume olyan pontatlanságokra mutatott rá a krónika szövegében, amelyek ha a létezését nem is, de a vele kapcsolatos események időpontját mindenképpen kétségbe vonta (Maeda 2012: 254).

¹⁸ Mehl 1993: 340–341.

¹⁹ Mehl 1993: 341–342. Modern kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a sintó éles elválasztása a buddhizmustól, amelyet a Meiji-időszakban kormányzati szintről szorgalmaztak, megfosztotta azt attól a magas szintű vallásos filozófiától, amit japán gondolkodók sora dolgozott ki addigra, valójában egy primitív természetvallássá degradálva azt (Kuroda et al. 1981: 19).

²⁰ Az Ise-szentély rítusainak buddhista eredete például széles körben elfogadott (Kuroda et al. 1981: 3).

hittantanárként tevékenykedjenek, vagy temetési szertartásokat vezessenek, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a sintó Japán ideológiájaként fölülte álljon a vallási életnek, vagyis mindenféle vallású japán állampolgár azonosulhasson vele.²¹ Az első reakciók a cikkekre a pozitívtól a közömböségig terjedtek, több lap is jó kritikákat hozott le róla, méltatták a szerző bátorságát, amellyel az érzékeny témához nyúlt, néhányan vitatkoztak vele, de tudományos alapokon, igaz, volt olyan recenzió is, amelyik felvetette, hogy a császári intézmény iránti tisztelet egyáltalán megenged-e ilyen vizsgálódásokat. Az igazi botrány akkor tört ki, amikor 1892. február 28-án a sintoista magániskola, a Dōseikan 同性館 négy tanára látogatást tett Kume házában, ahol öt órán keresztül vitatkoztak vele az írás tartalmáról, majd az egész vitát (a saját nézőpontjukból) cikk formájában jelentették meg a Tōkyō Nichinichi Shinbun 東京日日新聞 március 4–6. közötti számaiban.²²

A találkozó Kume vitapartnereinek beszámolója szerint azzal végződött, hogy a professzor ígéretet tett rá, visszavonja az írását, nem azért, mert nem igaz, amit leírt, hanem mert belátja, nagy az esély arra, hogy félreértik a szavait. Ez valóban meg is történt – Kume március 3-án több lapban megjelenő újsághirdetésben jelentette be, hogy visszavonja cikkét, de ez már kevésnek bizonyult, ellenfelei bepanaszolták őt a belügyminisztériumban, az oktatási minisztériumban és a császári udvar minisztériumában is. 4-én az oktatási minisztérium tájékoztatta őt a felfüggesztéséről, a hónap végén pedig el is bocsájtották az egyetemről – az esszét először megjelentető szakfolyóíratra három, a *Shikai*-ra

²¹ Az állami sintó propagátorainak tervei szerint a vallásos hiten felülemelkedő, minden japánra egyöntetűen vonatkozó meggyőződés kellett, hogy legyen, lényegében a hazafiasság szinonimája volt (Shogimen 2010: 142). Ezen túl nem okozott problémát olyan, elvileg a „tisztá” japán gondolkodással összeegyeztethetetlen elemeket is vegyíteni vele, mint a kínai őskultusz (Morioka 1977: 184). A korai Meiji állam vallási elképzeléseiben a sintó valamiféle minden vallás fölött álló entitásként fogalmazódott meg, eleinte nemcsak a buddhista papságnak, de a különféle újonnan felbukkanó vallási mozgalmak képviselőinek is csatlakoznia kellett a sintó papsághoz (Hardacre 1988: 298).

²² Beszámolójuk szerint négy pontot találtak különösen aggályosnak Kume írásában, és ezeket tisztázandó látogatták meg őt: 1) az istenek az emberi képzelet termékei; 2) az Ise-szentély nem a Napistennő tiszteletének a helye; 3) Amaterasu fia, Ama-no-oshio-mimi-no-mikoto 天之忍穂耳命 koreai hátterű istenség; 4) a buddhizmus fektette le a japán vallásosság alapjait. Elmondásuk szerint az első két pontban Kume nem volt hajlandó engedni, ragaszkodott hozzá, hogy mind az istenek, mind leszármazottaik emberek voltak, és hogy az Ise-szentélyben a természetet tisztelték eredetileg, nem pedig a Napistennőt. A harmadik pontról elismerte, hogy bizonytalan benne, mások kutatásaira támaszkodva írta, amit, a buddhizmus Japán vallásosságát megalapozó voltáról pedig elfogadta, hogy túlzóan fogalmazott, amikor megalapozásról (*honki* 本基) beszélt, helyesebb lett volna, ha hozzájárulást mond. Sintoista vitapartnerei szerint Kume úgy érvelt, nem volt szándékában tiszteletlenséget tanúsítani a császár iránt, sőt, arra akart rámutatni, hogy a sintó kifejezi minden vallás közös eredetét, ezért akár külföldiek is imádkozhatnak Ise-ben – bár ilyen kijelentés nem volt a cikkben (Mehl 1993:344–345).

pedig egy számra kiterjedő megjelenési tilalmat szabnak ki büntetésként, utóbb a szakfolyóirat több szerkesztőjének is távoznia kellett.²³

Az ügy nem lett a kutatói szabadság próbája, ami részben annak volt köszönhető, hogy maga Kume nem állt ki az igaza mellett, elfogadta eltávolítását az egyetemről (professzori állásáról és a történelmi munka szerkesztőbizottságában betöltött elnöki tisztjéről is le kellett mondania), így kollégái nem kerültek abba a helyzetbe, hogy döntenüik kelljen, kiállnak-e mellette. Ezen túl, többen úgy tekintették (még az őt támadó, a bukását kiharcoló sintóista szerzők is), hogy tulajdonképpen ő is csak a *Shikai* főszerkesztőjének, Taguchi Ukichi-nek 田口卯吉²⁴ az áldozata volt, aki a piacon éppen a lábát megvetni próbáló folyóiratába akart valamilyen provokatív, nagy figyelmet kiváltó témát találni, ahogy az világosan kiderült Kume esszéjéhez írt előszavából is, ahol a tudós nézeteit éppen bátor voltuk okán méltatta.²⁵ A teljes hallgatás egyetemi oldalról, ami Kume elbocsájtását övezte, betudható volt annak is, hogy mindenki számára világos volt, mennyire a kormányzat szívügye az állami sintó, mint a császárkultusz alapjának a kérdése – igen valószínű, hogy sokan egyszerűen kalandornak tekintették Kume személyét, aki csak azt kapta, amit kiharcolt magának. Ez persze annak a kimondatlan elismerését is jelentette, hogy vannak bizonyos témák, amelyeket az aktuális kormányzat kijelöl bármilyen okból, mint neki fontosakat, a császári egyetem oktatóinak pedig (akik fizetésüket a kormánytól kapják) tiszteletben kell tartaniuk azt, hogy ezekben a témákban a kormányzati állásponttól eltérő vélemény, bármennyire is tudományosan megalapozott, nem fogalmazható meg. Ez az álláspont természetesen elkendőzte azt a tényt – márpedig a Meiji-kormány mindent elkövetett azért, hogy így láttassa a helyzetet –, hogy a kormány csak védelmezője a nemzet érdekeinek, amelyeknek pedig nem biztos, hogy a tudományos kutatás korlátozása ilyen vagy olyan éppen most fontos szempontok miatt, megfelel.

Bár Kume visszavonulása, a folyóiratok megbüntetése akár véget is vehetett volna az ügynek, a sintoista/állami ideológus oldalon nem tudták ezt elengedni: olyan, ezt az irányt támogató folyóiratok, mint a *Kokkō* 国光 vagy

²³ Mehl 345–346.

²⁴ Taguchi maga is sokat publikált a japán ősi legendák történetiségéről, korábbi megállapítása, hogy a krónikák Jinmu 神武 császár előtti, az istenekre vonatkozó része nem tekinthető történetinek, csak a japán nemzet eszményének a szimbóluma, viszonylag elfogadottá vált még a korban (Shimazono 2009: 110–111).

²⁵ Taguchi volt az is, aki Kume-val ellentétben nem adta fel a harcot, március 12-13-án két cikkben is válaszolni próbált a támadásokra, úgy érvelve, hogy Japán múltjának tudományos kutatása nem tekinthető felségárulásnak, hiszen az csak növeli az emberek ismereteit az ország valódi történelméről. Éppen az ezt az álláspontot támadókat, mondta, viselkednek úgy, mint az általuk megvetett keresztény egyház, amely minden új gondolatot eretneknek bélyegezve vetett el az elmúlt ezerhatszáz évben (Mehl 1993: 346).

a *Kamunagara* 隋在天神 különszámokat szenteltek a témának, nagy általánosságban nem Kume állításai ellen érvelve, hanem morális-nemzetpolitikai alapon támadva őt, és egy idő után azokat is, akikre hivatkozott: így került a célkereszt olyan kutatókra, mint Shigeno Yasutsugu 重野安釋 vagy Hoshino Hisashi 星野恒, utóbbit szintén felmentették a japán történelméről szóló mű szerkesztőbizottsági tagságából. Az ügy annyira elszabadult, hogy az újságok már kénytelenek voltak bocsánatot kérni, hogy nem tudják az összes, a témában kapott olvasói levelet közölni, a császári udvar minisztériuma hatvanegy petíciót kapott huszonegy prefektúrából, többségében felháborodott sintó papoktól, akik a sintó elleni támadások bűncselekménnyé nyilvánításáért szólaltak fel. A tudományosság látszatát fenntartani kívánó hozzászólók úgy érveltek, hogy a történettudomány az államot kell, hogy szolgálja, a túlzásba vitt kritikai szövegelemzés pusztán Nyugat-majmolás, ami nem illik a japán történelem kutatásához, mert az teljesen más, mint a nyugati történelem.²⁶

Egy évvel a Kume-ügy után, 1893 tavaszán az oktatási miniszter, Inoue Kowashi 井上毅 bezáratta az egész Historiográfiai Intézetet (ez volt a császári egyetemen a modern japán történelem megírásáért felelős részleg, itt dolgozott Shigeno Yasutsugu), arra hivatkozva, hogy az intézet kutatói túl sok időt és pénzt pazaroltak el látható eredmény nélkül, illetve hogy a művet *kanbun* 漢文 stílusban szövegezték, ami már elavultnak tekinthető. Inoue egy, a miniszterelnöknek, Itō Hirobumi-nak írt levelében ugyanakkor azt állította, az intézet bezárására azért került sor, mert „felháborító megjegyzések” jelentek meg néhány szövegben, ami hozzájuk köthető – Kume neve nem hangzott el, de egyértelmű, hogy róla volt szó. Az intézet 1895-ben nyílt meg újra, akkor már Mikami Sanji 三上参次 vezetése alatt, szigorú szabályokkal arra nézve, hogy a kutatók mit és hol publikálhatnak eredményeikről.²⁷

Kume eltávolításával kapcsolatban kollégái némák maradtak, pedig az ügy, hogy egy egyetemi tanárt felfüggesztettek az állásából egy sajtóban megjelent cikke miatt, egyértelműen veszélyes precedens volt.²⁸ Diákok egy csoportja, a későbbi neves történész, Ōmori Kingorō 大森金五郎 vezetésével felkeresték a rektort, Katō Hiroyuki-t 加藤弘之, hogy a véleményét tudakolják arról, helyese-e egy egyetemi tanárt elbocsájtani egy cikke miatt, ez nem rombolja-e az egyetem tekintélyét? Katō azt mondta nekik, a közvéleményben támadt felhördülés miatt

²⁶ Mehl 1993: 347.

²⁷ Mikami a háború előtti Japán legmegbecsültebb történészei közé tartozott, számos állami kitüntetést kapott. Azt tartotta, hogy olyan tudósok mint Kume és Shigeno elmulasztottak különbséget tenni tudomány és nevelés között, véleménye szerint egy tudós kutathat ugyan, amit akar, de eredményeinek szigorúan az egyetem falai között kell maradniuk – ebben Mikami olyan alapos volt, hogy amikor egy előadásán kényes téma került szóba, bezárta az ajtót, és becsukatta az ablakokat is (Brownlee 2000: 352).

²⁸ Ienaga 1972: 38.

az egyetemnek gyorsan kellett cselekednie, és ő kihasználta azt a lehetőséget, hogy felfüggeszthet egy oktatót, ha a munkájára pillanatnyilag nincsen szükség, de ne aggódjanak, Kume vissza lesz helyezve az állásába, ha a botrány elül. A diákok később tudták meg, hogy a rektor szavai annyira nem voltak igazak, hogy Kume utódját már ki is választották addigra. Az egyetemi világ hallgatása még a kortársaknak is feltűnt: az *Asahi Shinbun* több cikket szentelt az ügynek, felvetve még az is, hogy a Kume-val együtt megtámadott Shigeno és Hoshino is csendben maradtak.²⁹ Shigeno Yasutsugu mondhatjuk, tanult a leckéből, egy évtizeddel később már azon történészek sorában találjuk, akik a japán katonai erények, a *bushidō* 武士道 ősidők óta fennállásáról értekeztek.³⁰

Kume Kunitake az egyetemről való elbocsájtása után is a tudományos közélet fontos személyisége maradt, publikált a *Shigaku zasshi*-ban, előadásokat tartott országszerte, majd 1895-től a Tōkyō Senmon Gakkō-ban 東京専門学校 (a Waseda 早稲田 Egyetem elődje) oktatott, amely egyetemnek utóbb a professzora is lett, utóbb olyan nagy műveket adva ki, mint a *Nihon kodaishi* 日本古代史, *Nara jidaishi* 奈良時代史, *Nanbokuchō jidaishi* 南北朝時代史 vagy a *Komonjogaku* 古文書学, kitörölhetetlen nyomot hagyva a japán historiográfiában.³¹ A kollegialitás hiánya miatti lelkiismeret-furdalást, amit talán oktatótársai éreztek, amiért nem emelték fel a hangjukat érte, ez biztosan segítette csökkenteni, mint ahogyan az is, hogy maga Kume, személyiségéből adódóan inkább kedélyesen fogta fel meghurcolását – az őt búcsúztató fogadást állítólag kifejezetten jó hangulatúvá tette vidámságával.³²

A Tomizu-ügy

Amilyen egyszerűen és zökkenőmentesen ért véget Kume Kunitake ügye az egyetem, a minisztérium és a kormányzat számára, tíz évvel később egy meglehetősen hasonló afférból akkora harc lett, hogy a rektortól kezdve az oktatási miniszteren át egészen a miniszterelnökig többen belebuktak.³³ Ez persze nem jelenti azt, hogy a két ügy között eltelt időben nem voltak kisebb-nagyobb összezördülések egyetemi oktatók és kormányzati személyiségek között, főleg tankönyvek tartalmát illetően (ez elkerülhetetlen volt azért is, mert az akkor még igen szűk körű tudományos elit, akik a tankönyveket is írták, szinte minden

²⁹ Mehl 1993: 350–351.

³⁰ Ravina 2010: 704.

³¹ Mehl 1993: 354.

³² Mehl 1993: 346.

³³ A belebukni persze talán nem a legjobb szó itt, hiszen a Meiji-kori japán politikai elit szorosán összetartó társaság volt, amikor valaki valahonnan felállt vagy felállították, gyorsan találtak neki egy másik széket, amit elfoglalhatott.

tagja a Tōdai-on tanított vagy ott végzett), de azokat mindig sikerült korrigálni, fejek nem hullottak. Tomizu Hirono 戸水寛人 a Tokiói Császári Egyetem jogi karának volt a professzora, aki már 1900 óta rendszeresen hallatta a hangját az Oroszországgal szembeni japán külpolitikát érintő kérdésekben, és az év augusztusában hat kollégájával együtt egy memorandumot fogalmazott meg, amelyben felszólította a kormányt, tegyen meg mindent, hogy megakadályozza az Észak-Kínába, Mandzsúriába és Koreába irányuló további orosz előrenyomulást.³⁴ A hét professzor fellépése miatt ezt az esetet a japán sajtó „a hét doktor memoranduma” (*shichi hakushi ikensho* 七博士意見書) néven kezdte emlegetni. Ez persze nem számított annyira bátor cselekedetnek, hiszen 1898, a Liaodong-félsziget orosz koncessziós területté válása óta a japán közvélemény és a politikai elit oroszellenes hangulatban égett,³⁵ de egy idő után a japán kormány vezetőit bosszantani kezdte, hogy a professzorok akarják nekik megmondani, milyen külpolitikát folytassanak. A helyzet csak még idegesítőbbé vált a kormányzat számára, amikor a külföldi sajtó is cikkezni kezdett a két ország közti feszültségről, úgy idézve Tomizu cikkeit, mint a japán kormány hivatalos álláspontját.

Nem sokkal később a professzorok meghívást kaptak, hogy találkozzanak a kormány több prominens személyiségével: Yamagata Aritomo 山形有朋 miniszterelnökkel, majd miután az ő második kormánya október 19-én lemondott, utódjával, Itō Hirobumi-val 伊藤博文 (akinek ez a negyedik kormánya volt) és utóbbi külügyminiszterével, Katō Takaaki-val 加藤高明. A professzorok egyike, Terao Tōru a külügyminisztérium tanácsosa volt, őt a külügyminiszter külön is figyelmeztette, hogy a pozíciójával nem fér össze olyan nyilvános kijelentéseket tenni, amelyek befolyásolják a külügyi kormányzat mozgásterét. A professzorok fellépése sajátos helyzetbe hozta a kormányt: valójában már évek óta azon dolgoztak, hogy a közvéleményt Oroszország ellen hangolják, még egy leplezetlen kormányzati támogatással működő „egyesület” is létrejött *Tairo dōshikai* 対露同士会 (Oroszellenes Szövetség) néven, amelybe szinte elvárt volt belépni minden, az elithez tartozó személynek, ám az, amikor néhá-

³⁴ Tomizu-n kívül az aláírók Terao Tōru 寺尾亨, Tomii Masaakira 富井政章, Onozuka Kibeji 小野塚喜平次, Takahashi Sakue 高橋作衛 és Kanai Noburu 金井延 a Tokiói Császári Egyetemről, valamint a kiotói Gakushūin professzora, Nakamura Shingo 中村進午 voltak. Tomizu azért lett a sajtó szemében a csoport emblematisz figurája, vezetője, mert az ő nyilatkozatai voltak a legradikálisabb hangvételűek (Tachibana 2005: 259).

³⁵ Japán 1895-ben megszerezte gyarmatként Tajvant, az ország első szerzeményét az imperialista terjeszkedés útján, ami euforikus hangulatot okozott mind az elit, mind a lakosság körében – sajátos módon viszont éppen ez indította el azokat a társadalomtudományi, gazdasági kutatásokat, amelyek a Tokiói Császári Egyetem gyarmatügyi tanszékének létrehívásához vezettek. Az itt folyó munka során a problémák sorával szembesülő tudósok sokszor kifejezetten progresszív eredményekre jutottak, lásd Yanaihara Tadao 矢内原忠雄 munkásságát (Townsend 2000: 5–7).

nyan memorandumokban igyekeztek diktálni a kormánynak, milyen lépéseket tegyen, többen úgy érezték, túllép egy határon. Ezzel együtt egy ideig a dolgot diszkrétan kezelték, a professzorok engedtek a kormányzati kérésnek, hogy ne publikálják elképzeléseiket, cserébe ígéretet kaptak rá, hogy figyelembe veszik tanácsaikat az oroszokkal való tárgyalások során. 1903-ban azonban olyan hírek kaptak szárnyra Tokióban, hogy Katsura Tarō 桂太郎 kormánya arra készül, hogy megegyezzen az orosz kormánnyal: ha szabad kezét adnak Japánnak Koreában, cserébe lemondanak minden érdekeltségükről Kína északkeleti régiójában, Mandzsúriában – ez volt a japánul *mankan-kōkannak* 滿韓交換, Mandzsúria–Korea-cserének nevezett nem hivatalos elképzelés, amelyet Itō Hirobumi vetett fel először néhány évvel azelőtt.³⁶ Ez a terv megosztotta a közvéleményt, és a memorandumot író professzorok felháborodottan kértek magyarázatot Katsura miniszterelnöktől.

Katsura végül júniusban hajlandó volt találkozni velük, ahol biztosította ugyan őket, hogy az oroszokkal folyó diplomáciai tárgyalásoknak nem témája a Mandzsúria–Korea-csere, de nyomatékosan figyelmeztette őket, hogy egyetemi oktatóként ne akarjanak belefolyni a kormány dolgaiba, és ne is gondoljanak arra, hogy ők fogják diktálni a japán külügyi stratégiát. Tomizu és társai nem voltak elégedettek a miniszterelnök hozzáállásával, és mivel érezték, olyan ügyet képviselnek, ami még a kormány tagjait is megosztja, ráadásul a (részben a kormány által) felkorbácsolt oroszellenes hangulatban igen népszerű álláspontnak számít, újabb feljegyzést írtak a miniszterelnöknek – biztos, ami biztos, annak egy-egy példányát eljuttatva Yamagata Aritomo korábbi miniszterelnökhöz, valamint a külügy-, a hadsereg és a flottaminisztérium vezetőjéhez is. Katsura miniszterelnök igen rossz néven vette, hogy így próbálják kész helyzet elé állítani, és úgy vett revansot, hogy kiszivárogtatta a professzorok levelét a kormánypárti sajtónak, a *Tōkyō Nichinichi Shinbun* 東京日日新聞 pedig 1903. június 11-én vezércikkben igyekezett nevetségessé tenni a fellépésüket a szövegből kiragadott részletekkel. Ezzel együtt az ügy tovább burjánzott, amikor 24-én a *Tōkyō Asahi Shinbun* az egész levelet közzétette, a professzorok pedig

³⁶ Az elképzelés oda vezetett vissza, hogy Japán már 1885-ben a tienszini egyezményben a Koreában fenntartott érdekei miatt egyezett meg Kínával, majd az 1894–1895-ös első kínai–japán háború kirobbanásának az oka is éppen a két ország Korea fölötti vetélkedése volt, az ott aratott japán győzelem pedig az országban széles körben úgy volt értelmezve, hogy ettől kezdve Japán szabad kezét kapott Koreában. A háborút lezáró shimonoseki békeegyezmény bár a koreai félsziget tövénél fekvő Liaodong-félszigetet Japánnak adta, az Oroszország szervezte háromhatalmi beavatkozás Kína területi épségének a garanciáját ürügyként használva megfosztotta a japánokat területi szerzeményüktől – Japánban a közvélemény tisztában volt azzal, hogy a megalázó beavatkozást az orosz diplomácia készítette elő. Az oroszellenes hangulat a tetőfokára hágott, amikor néhány évvel később Oroszország koncessziós területként a befolyása alá vonta a félszigetet, és jelentős katonai kikötőt (Port Arthur) kezdett építeni ott.

sajtótájékoztatón védték álláspontjukat, és támadták a miniszterelnököt, akit túl óvatosnak tartottak, az oroszokkal szembeni diplomáciai fellépésében pedig a gyengeség jeleit vélték felfedezni.³⁷

Az ügy ezen a ponton kezdett nagyobb hullámokat vetni: már a sajtótájékoztató másnapján Tomizu-t és Tōdai-on tanító társait magához kérte az egyetem rektora, Yamakawa Kenjirō 山川健次郎, aki bár alapvetően egyetértett a fellépésük alapján álló aggodalmaikkal, figyelmeztette őket, veszélyes kilépnüök tudományos és oktatói szerepükből. Ezzel együtt a rektor hamarosan találkozott Kikuchi Dairoku 菊池大麓 oktatási miniszterrel, és előtte is megvédte kollégáit – a miniszterrel való egyeztetését nyilván megkönnyítette a tény, hogy a miniszter a Tōdai előző rektora, matematikusként a természettudományi kar professzora volt. Az egyetem ilyen módon a miniszterrel a háta mögött igyekezett úgy akadályozni meg az ügy eszkalálódását, hogy közben ne kelljen sem az intézmény, sem az érintett professzorok felelősségét firtatnia. 1904 februárjában azután kitört az orosz–japán háború, amely alig másfél év alatt japán győzelemmel végződött, ez a tény azonban nem csitította a kedélyeket az ügyben, Tomizu-ék a japán sikerek láttán igazolva látták saját álláspontjukat, hogy a kormány alulbecsülte Japán erejét, és indokolatlan gyengeséget mutatott, amikor nem lépett fel keményebben az oroszokkal szemben.³⁸ A kör már a háború utolsó időszakában sorra tartotta az előadásokat, jelentette meg írásait arról, milyen követelésekkel kell a béketárgyalásokhoz leülni – Tomizu egész egyszerűen Oroszország a Bajkál tónál keletebbre fekvő szibériai területeinek az elcsatolását követelte, amiért meg is kapta a sajtótól a „dr. Bajkál” gúnynevet.³⁹

Mindez természetesen újabb fejfájást okozott a kormánynak, különösen, hogy a béketárgyalásokat élénk figyelemmel kísérő nyugati sajtó hajlamos volt az újságcikkek tartalmát a japánok valódi szándékaiként láttatni, rámutatva arra a tényre, hogy a Tokiói Császári Egyetem professzorai lényegében kormánytisztviselők, nincs ok feltételezni, hogy amit írnak, az ne a japán kormány félhivatalos álláspontja lenne. A japán kormányzat viszont (és ez a Tomizu-csoport tagjairól nem mondható el) tisztában volt a háború folytatásához szükséges erőforrások fogyatkozásával éppúgy, mint a rendkívül magas emberáldozat jelentette politikai kockázattal, ezért a háború mielőbbi lezárásában volt érdekelt – ehhez azonban közvetítő, semleges hatalomra volt szükség, az oroszok csak így voltak hajlandók tárgyalni, mindenképpen fenn kellett tartani a látszatot, hogy a japán fél korrekt módon kezeli majd a kérdést. Különösen nagy volt a Tomizu-csoport tevékenységének a visszhangja Kínában, ahol érthetően megütközést keltett, ahogyan a japán sajtóban megjelent cikkek úgy üzleteltek

³⁷ Marshall 1977: 87–88.

³⁸ Marshall 1977: 88–89.

³⁹ Tachibana 2005: 255.

Mandzsúriával, mintha az már orosz vagy japán kézben lenne. A professzorok tevékenysége a háború alatt már a rektort is aggodalommal töltötte el, három alkalommal is konzultált velük, arra kérve őket, mutassanak nagyobb önmérsékletet a nyilvánosságának szánt megszólalásaikban – ugyanakkor Tomizu-t és társait láthatóan elégedettséggel töltötte el a figyelem, amely a közvélemény felől megnyilvánult.

1905 májusában a japán flotta nagy győzelmet aratott Tsushima-nál, és az orosz fél számára világossá vált, hogy a háború már nem nyerhető meg, ráadásul a háborús erőfeszítés hazai rossz visszhangja miatt forradalmi hangulat is fenyegetett. Japánnak ugyan ilyennel nem kellett szembenéznie, de szintén érdekükben állt a rendkívül költséges konfliktus gyors lezárása – márpedig a harcok Mandzsúriában, kínai területen folytak, az orosz határ még nagyon messze volt, az orosz csapatok pedig – elvileg – folyamatos utánpótlást kaphattak a transzszibériai vasúton keresztül. A tapogatózást a japánok kezdték meg az Egyesült Államok irányába, az elnök, Theodore Roosevelt szívesen vállalta a közvetítést, ám az orosz fél csak a tsushima-i vereség után reagált pozitívan arra, amikor már végképp odalett az esélye a japán tengeri utánpótlási vonalak elvágásával fordítani győzelemre a rosszul haladó háborút.⁴⁰ Végül júniusban megindultak a tárgyalások, Katsura miniszterelnököt pedig végképp felbőszítette, amikor a Tomizu-csoport tagjai a sajtón keresztül lényegében tollba akarták mondani neki, milyen feltételekkel tárgyaljon. Az oktatási miniszter, Kubota Yuzuru 久保田譲 június közepén értesítette a rektort, hogy a minisztérium büntető intézkedéseket fog szorgalmazni a professzorok, különösen vezetőjük, Tomizu Hirondo ellen, amennyiben nem hagyják abba a béketárgyalásokkal kapcsolatos követeléseik propagálását – Yamakawa rektor erről tájékoztatta Tomizut, aki viszont nem volt hajlandó erre. Álláspontja szerint a közvélemény mélyen egyetért velük, és ha (amint egy cikkében fogalmazott) a végleges békeszerződés pontjai jelentősen eltérnek attól, amit ők javasolnak, a zavargások elkerülhetetlenek lesznek Japánban.⁴¹

A Katsura-kabinet augusztus végén már világosan látta, hogy a kialakított szerződés tartalma messze elmarad majd attól, amit Tomizu követelt (Szahalin szigetének, a Kamcsatka-félsziget egészének, valamint a távol-keleti orosz Tengermellék Vlagyivosztk kikötőjével együtt történő átengedésén túl három

⁴⁰ Az oroszok első feltétele a tárgyalások elindítására az volt, hogy semmilyen pénzbeli jóvátételről nem hajlandók beszélni – ezt persze a japán oldal nem hozta nyilvánosságra (Steinberg 2008: 5).

⁴¹ Marshall 1977: 89. Tomizu profétának bizonyult, röviddel a békeszerződés pontjainak nyilvánosságra hozása után több politikai csoport is gyűlést hívott össze a császári palota melletti Hibiya parkba a békeszerződés – általuk vélt – túlzott engedékenysége miatt, a tüntetések zavargásokba, gyújtogatásba torkolltak, végeredményben tizenhét ember halálát, százak sérülését, mintegy kétezer ember letartóztatását okozva (Gordon 1988: 141).

milliárd yen jóvátétel), és mivel számítottak rá, hogy a professzor heves támadásokat intéz majd a kormány ellen, amint a szerződés pontjai nyilvánosságra kerülnek,⁴² megelőző támadást kívántak indítani. Augusztus 25-én egy rövid közleményben értesítették az érintetteket (Tomizu-t és a rektort), hogy további rendelkezésig a professzort felfüggesztik a császári egyetemen betöltött állásából. Nem tudni, hogy ezt fenyegetésnek szánták-e, arra számítva, hogy az egyetem majd nyomást gyakorol Tomizu-ra publicisztikai tevékenysége felfüggesztése érdekében, vagy annak a jogalapját akarták megszüntetni, hogy a császári egyetem professzoraként nyilatkozzon, mindenesetre az ügy gyorsan kiszabadult a minisztérium ellenőrzése alól. Nemcsak a tokiói, de a kiotói császári egyetem tanárai is petíciókkal bombázták a minisztériumot, az esetet egyértelműen az egyetemi autonómia és a kutatói szabadság elleni támadásként értelmezve. A felháborodás láttán Yamakawa rektor benyújtotta a minisztériumhoz a lemondását, jelezve, ő már nem képes kezelni a helyzetet, ám lemondására a minisztériumból még csak választ sem kapott. A rektor ettől kezdve egyensúlyozni kezdett a kormányzati akarat és az egyetemi kollektíva egyre nyíltabb kiállása között, kihasználva a tényt, hogy jogában állt a minisztériummal való egyeztetés nélkül is külön megbízással óraadó tanárokat felvenni, visszafoglalkoztatta Tomizu-t ezen az alapon – láthatóan nem a kormány meglegedésére, mert december 2-án váratlanul helybenhagyták a lemondását, felmentve őt a rektori tisztségéből.⁴³

Ez nyílt hadüzenet volt az egyetemnek, amelynek tanári gárdája nem is hagyta azt annyiban: a Tōdai-on mintegy kétszáz oktató írt alá egy petíciót, amelyben tömeges felmondással és az oktatás azonnali beszüntetésével fenyegették meg a kormányt, amennyiben nem teljesül három feltételük, Tomizu és Yamakawa rektor azonnali visszahelyezése állásukba, Kubota oktatási miniszter felmentése, illetve garancia a kormányzattól arra nézve, hogy a későbbiekben ilyen beavatkozás az egyetemi autonómiába nem fordulhat elő. A petíciókra a kormány csak szűkszavúan reagált, hivatkozva az Oktatási Minisztérium személyzeti politikát szabályozó rendeletének arra a pontjára, amely kimondta, a miniszter elbocsájthat vagy felmenthet bármely a minisztérium hatáskörébe tartozó kormánytisztviselőt (a császári egyetemek oktatói azok voltak), ha a körülmények azt szükségessé teszik. További magyarázatot találunk a kormányzati álláspont alátámasztására az oktatási miniszter által a rektornak küldött levélben, illetve kormánypárti újságcikkek, parlamenti felszólalások szövegében,

⁴² Ez így is lett, Tomizu lényegében úgy állította be a béketárgyalások menetét (amelyekről semmilyen információval nem rendelkezett), hogy a japán tárgyalók az oroszokat megelőzve jelezték, hogy nem tartanak igényt sem jóvátételre, sem területi szerzeményekre (Tachibana 2005: 273).

⁴³ Marshall 1977: 89–90.

ezek egyöntetűen arra hivatkoztak, hogy törvény mondja ki, a köztisztviselőknek tartózkodniuk kell a kormány nyílt bírálattól, egy egyetemi tanár nem kritizálhatja a kormányzati működést a hallgatói előtt, illetve, hogy Tomizu bűnös a japán diplomácia munkájának akadályozásában is. Az oktatási kormányzat meglepetésére a tiltakozási hullámhoz csatlakoztak a másik császári egyetem, a kiotói professzorai is, félretéve a két intézmény közötti rivalizálást.⁴⁴

A Tomizu-t védelmezők – köztük neves jogászok, akik a modern japán jogrend kialakításában is részt vettek – vitatták a kormány leegyszerűsítő álláspontját, hogy az egyetemi oktatók köztisztviselők, ezért minden érvényes rájuk, ami a köztisztviselőkre általában. A követelmény velük szemben, érveltek, hogy mindenkor szigorúan követniük kell az aktuális kormányzat politikáját, a munkájukat tenné lehetetlenné, hiszen például olyan területek kutatói, mint a történelem, a közgazdaságtan, a jogtudomány vagy a politikatudomány számos olyan problémával kell, hogy tudományos megközelítéssel foglalkozzanak, amelyek az politikát is érdekelhetik.⁴⁵ Tudósként a feladatuk az, hogy ezeket a kérdéseket a tudomány jelen állása és saját tisztán tudományos megközelítésük alapján vizsgálják, és publikálják eredményeiket, akkor is, ha azok nem egyeznek az éppen hivatalban levő kormány elképzeléseivel. A felfüggesztett Tomizu mellett – aki politikai nézetei alapján mai értelemben leginkább szélsőjobboldalinak lenne tekinthető – olyanok is kiálltak, akik a politikai paletta másik oldalán álltak, de érezték, hogy az akadémiai szabadság kérdése közös ügyük, például Inoue Tetsujirō 井上哲次郎, a Tōdai filozófiai tanszékének professzora, akit pedig ellenzékiiséggel aligha lehetett vádolni.⁴⁶

Katsura Tarō kormánya körül végül elfogyott a levegő, a portsmouth-i béke miatti felháborodás olyan mértéket öltött, hogy a társadalmi béke megőrzése érdekében megegyeztek a mérsékelt ellenzéki Seiyūkai 政友会 párt vezetőjével, Saionji Kintomo-val 西園寺公望 a kormányzás átadásáról (erre végül a következő év január elején került sor). A küszöbön álló lemondás fényében a kormány nem vállalta fel a Tomizu-ügyben sem a harcot, 1905. december 14-én lemondott az oktatási miniszter, Kubota Yuzuru, egyszersmind a Tōdai minisztérium által Yamakawa helyére kinevezett új rektora, Matsui Naokichi 松井直吉 is, aki mindössze tizenkét napig töltötte be tisztségét. Az új rektor személyében volt ugyan némi feszültség a minisztérium és az egyetem között, de Katsura-ék végül ezt a kérdést is elengedve az egyetem jelöltjét, Hamao Arata 濱

⁴⁴ Marshall 1977: 90.

⁴⁵ A Tōdai 1919-ben alakult közgazdaságtudományi tanszéke gyűjtőhelye lett a politikai felhangokkal bőven ellátott vitáknak, erről lásd Byron K. Marshall és Shogimen Takashi remek tanulmányait (Marshall 1978; Shogimen 2014).

⁴⁶ De a hangjukat felemelők között volt Minobe Tatsukichi 美濃部達吉 alkotmányjogász is, aki majd a harmincas években éppen liberális jogfelfogása miatt lesz meghurcolva (Miller 2021: 333).

尾新 professzort nevezték ki rektorrá. Amikor januárban az új Saionji-kormány visszahelyezte állásába Tomizu Hirondo-t, az egyetem győzelmé teljessé vált.

Konklúzió

A Kume- és a Tomizu-ügy nagyon hasonló okból robbant ki: mindkét tudós az egyetemi körökön kívül publikálta provokatív hangvételű írásait, amelyek felkeltették a közvélemény figyelmét, majd pedig a kormány retorzióját vonták maguk után, ami a professorok felmentéséhez vezetett. Mindkét ügy a kutatói szabadság és az egyetemi autonómia határait feszegette, illetve azt a kérdést, hogy az állami egyetem (1893-ban még csak a tokiói létezett, 1905-ben már a kiotói is) tanárai, bár jogállásuk szerint köztisztviselők, tekinthetők-e olyan közszolgálatot ellátó személynek, mint egy minisztérium hivatalnok? Ugyanakkor óriási volt a különbség a két ügy kimenetele és az akadémiai közösség hozzáállása között: Kume felmentését csendes beletörődés fogadta, Tomizu mellett azonban kiállt mindkét egyetem professzorainak, oktatóinak a többsége, az ügyet a japán jogállamiság alapjaival összekapcsoló cikkek sora látott sajtót, végül pedig az oktatási miniszter lemondásához vezetett. Kume Kunitake bukása után legfeljebb az őt jól ismerők sajnálkoztak a kiváló történész balsorsán, és próbáltak (nem nagydobra verve azt) segíteni neki, Tomizu viszont hősként dicsőült meg azt eset kapcsán, 1908-ban politikai pályára lépett, amikor is a képviselőház tagjává választották, ezt követően őt cikluson át volt parlamenti képviselő.

A két eset között több jelentős különbség volt, amelyeknek hatásuk volt a végkifejletre. Először is, a Kume cikkében (kritikusai szerint) megtámadott sintó ideológia a korabeli japán államfelfogás alapja volt, amely ráadásul annyi tudatosan kialakított elemet tartalmazott, hogy még hirdetői is bizonytalanok voltak koherens voltában, ez a bizonytalanság pedig csak még érzékenyebbé tette őket. Ezzel szemben Tomizu írásai külügyi kérdésekre vonatkoztak, nem az állami eszmét, hanem csak az aktuális kormány külpolitikáját támadták, mondhatni, napi politikai véleménynyilvánításnak voltak tekinthetők.⁴⁷ Ezen túl, teljesen más volt a közhangulat, amit nyilatkozataikkal megérintettek, hiszen Kume azt az ideológiát támadta, amelyben az ország lakosságának nagy része az oktatásnak és a propagandának köszönhetően fenntartás nélkül hitt, de még azok is elfogadták mint a nemzeti egység szempontjából szükségeset, akik amúgy kételkedtek a megalapozottságában. Tomizu viszont, mondhatjuk, tudományos látszatú hangot adott a köz véleményének: a birodalom Oroszor-

⁴⁷ Mehl 1993: 352.

szág kárára történő kiterjesztése rendkívül népszerű gondolat volt, ahogy az is, hogy Japánnak valamiképpen bosszút kell állnia a háromhatalmi beavatkozásért, amely megfosztotta az országot a Kína fölötti győzelem gyümölcseitől. A Tomizu-ügy esetében a kormányzat lényegében a saját csapdájába esett: tudatosan korbácsolta fel az oroszellenes hangulatot politikájának támogatására, azután próbálta tompítani annak életét, amikor már a diplomáciának kellett volna következnie, valamint elfedte a valóságot a háború áráról költségben és emberéletben a lakossági támogatás fenntartása érdekében, majd szembesült azzal, hogy az emberek nem értik, egy ilyen jól haladó háborút miért kell a teljes győzelem kapujában befejezni?⁴⁸ A Tomizu-csoport a lakosság döntő többségéhez hasonlóan nem volt birtokában a megfelelő helyzetértékeléshez szükséges információknak, de megrészegítette őket a kedvező fogadtatás, amely írásait üdvözölte, és amelyhez nagyban hozzájárult egyetemi tanári tekintélyük – az emberek talán biztosak voltak benne, ha valaki, ők tájékozottabbak náluk, ezért, ha ők is a háború mellett állnak, nem lehet más a helyes út. A kormányzat így végül a saját bukásához vezető helyzetbe manőverezte magát, ennek a tudósok fellépése nem volt a közvetlen oka ugyan, de bizonyosan hozzájárult a bizalomvesztéshez.

Bár az egyetemi világ Tomizu melletti kiállításakor használt érvek legnagyobb része Kume ügyében is bevethető lett volna, abban az esetben teljes volt a csönd, pedig a történész írásai sokkal inkább saját kutatási eredményeinek a publikálásáról szóltak, mint a külpolitikába beleköttyogó jogászoké a második esetben. Kume mindent, amit mondott, alá tudott támasztani, a hiba, amit elkövetett az volt, hogy nem „olvasta” a politikai hangulatot megfelelően, és amire azt gondolta, pusztán követ dob a téma állóvizébe, valójában a miniszteriumig érő botrányt kavart. Hozzájárult a két eset különböző kimeneteléhez az is, hogy 1893-ban még csak egy császári egyetem létezett, igen zárt közösséggel, míg 1905-ben már a Tōdai mellett a Kyōdai kollektívája is felemelhetette a hangját, ami a személyes szintről (kollégák aggódnak társukért) általános, a jogokat firtató megmozdulássá tette kiállításukat. További tényezőként figyelembe kell vennünk a két kormányzat és a két főszereplő különbségét, a stabil 1893-as kormány helyett 1905-ben egy népszerű háború népszerűtlen lezárásán dolgozó kormányzat küzdött a professzoroknál nagyobb gondokkal, amíg pedig Tomizu harcosan kiállt felmentése ellen, addig Kume csendes beletörődéssel távozott. Mindenesetre az az egységfront és kiállítás az egyetemi autonómia, kutatói szabadság mellett, amely 1905-ben mutatkozott, nem tért vissza többé a háború előtti Japán felsőoktatásának a történetében.

⁴⁸ A békeszerződés után kitört zavargások egyik hívószava volt, hogy a kormány elárulta azt a százezer japán katonát és családjaikat, akik meghaltak a háborúban, végül is a semmiért (Gordon 1988: 165).

Felhasznált szakirodalom

- Breen, John 1996. "The Imperial Oath of April 1868: Ritual, Politics, and Power in the Restoration." *Monumenta Nipponica* 51.4: 407–29. <https://doi.org/10.2307/2385417>
- Brownlee, John S. 1983. *History in the service of the Japanese nation*. Toronto: University of Toronto – York University. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.2000.tb01444.x>
- Brownlee, John S. 2000. "Why prewar Japanese historians did not tell the truth?" *The Historian* 62.2: 343–356. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.2000.tb01444.x>
- Chamberlain, Basil Hall 1890. *Things Japanese. Being notes on various subjects connected with Japan*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.
- Gordon, Andrew 1988. "The Crowd and Politics in Imperial Japan: Tokyo 1905-1918." *Past & Present* 121: 141–170. <https://doi.org/10.1093/past/121.1.141>
- Hall, John Whitney 1965. "Changing conceptions of the modernization of Japan." In: Marius B Jansen ed. *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*. Princeton: Princeton University Press, 7–42. <https://doi.org/10.1515/9781400875672-002>
- Hardacre, Helen 1988. "The Shintō Priesthood in Early Meiji Japan: Preliminary Inquiries." *History of Religions* 27.3: 294–320. <https://doi.org/10.1086/463124>
- Ienaga Saburō 家永三郎 1972. Tsuda Sōkichi no shisōshiteki kenkyū 津田左右吉の思想史的研究. Tokyo: Iwanami.
- Jones, H. J. 1974. "Bakumatsu foreign employees." *Monumenta Nipponica* 29.3: 305–327. <https://doi.org/10.2307/2383670>
- Kume Kunitake 久米邦武 1989. „Komonjo no kenkyū 古文書の研究 [A régi dokumentumok vizsgálatá].” In: Ōkubo Toshiaki et al. (eds.) *Kume Kunitake rekishi chosaku shū* 4. Tokyo: Yoshikawa Kōbunkan.
- Kuroda, Toshio – Dobbins, James C. – Gay, Suzanne 1981. "Shinto in the history of Japanese religion." *The Journal of Japanese Studies* 7.1: 1–21. <https://doi.org/10.2307/132163>
- Lone, Stewart 2000. *Army, empire and politics in Meiji Japan. The three careers of General Katsura Tarō*. Basingstoke: MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781403919632>
- Maeda Tamaki 2012. "From feudal hero to national icon: the Kusunoki Masashige image, 1660–1945." *Artibus Asiae* 72.2: 201–264.
- Marshall, Byron K. 1967. *Capitalism and nationalism in prewar Japan. The ideology of the business elite, 1868-1941*. Stanford: Stanford University Press. <https://doi.org/10.2307/1853834>
- Marshall, Byron K. 1977. „Professors and politics: the Meiji academic elite." *The Journal of Japanese Studies* 3.1: 7–97. <https://doi.org/10.2307/132013>
- Marshall, Byron K. 1978. „Academic factionalism in Japan. The case of the Tōdai economics department, 1919–1939." *Modern Asian Studies* 12.4: 529–551. <https://doi.org/10.1017/S0026749X00006314>
- Marshall, Byron K. 1992. *Academic freedom and the Japanese imperial university, 1868–1939*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520912533>
- Mehl, Margaret 1993. „Scholarship and ideology in conflict: the Kume affair, 1892." *Monumenta Nipponica* 48.3: 337–357. <https://doi.org/10.2307/2385130>
- Miller, Frank O. 2021. *Minobe Tatsukichi: interpreter of constitutionalism in Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Mizoguchi Koji 2013. *The archeology of Japan. From the earliest rice farming villages to the rise of the state*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139034265>
- Morioka Kiyomi 1977. "The appearance of 'ancestor religion' in modern Japan: the years of transition from the Meiji to the Taishō periods." *Japanese Journal of Religious Studies* 4.2-3: 183–212. <https://doi.org/10.18874/jjrs.4.2-3.1977.183-212>

- Nakai, Kate Wildman 2017. "Between Secularity, Shrines, and Protestantism: Catholic Higher Education in Prewar Japan." *Japan Review* 30: 97–127.
- Pradel, Chari 2014. "Portrait of Prince Shōtoku and two princes': from devotional painting to Imperial object." *Artibus Asiae* 74.1: 191–219.
- Ravina, Mark J. 2010. "The apocryphal suicide of Saigō Takamori: samurai, 'seppuku', and the politics of legend." *The Journal of Asian Studies* 69.3: 691–721. <https://doi.org/10.1017/S0021911810001518>
- Shogimen, Takashi 2010. „'Another' patriotism in Early Shōwa Japan (1930-1945)." *Journal of the History of Ideas* 71.1: 139–160. <https://doi.org/10.1353/jhi.0.0072>
- Shogimen, Takashi 2014. "Censorship, academic factionalism, and university autonomy in wartime Japan: the Yanaihara incident reconsidered". *The Journal of Japanese Studies* 40.1: 57–85. <https://doi.org/10.1353/jjs.2014.0011>
- Smith, Henry D. 1972. *Japan's first student radicals*. Cambridge: Harvard University Press.
- Steinberg, John W. 2008. "Was the Russo-Japanese war world war zero?" *The Russian Review* 67.1: 1–7. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9434.2007.00470.x>
- Tachibana Takashi 立花隆 2005. *Tennō to Tōdai: Dai Nippon teikoku no shō to shi* 天皇と東大 大日本帝国の生と死 [A császár és a Tokió Egyetem: a Nagy-Japán Császárság születése és bukása]. Tokyo: Bungei-shunjū.
- Teeuwen, Mark 1997. "Poetry, Sake, and Acrimony. Arakida Hisaoyu and the Kokugaku Movement." *Monumenta Nipponica* 52.3: 295–325. <https://doi.org/10.2307/2385631>
- Townsend, Susan C. 2000. *Yanaihara Tadao and Japanese colonial policy. Redeeming empire*. Richmond: Curzon.

